

รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการ
การใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงและระบบนิเวศย่อย เพื่อสร้างความมั่นคง
ทางอาหารและลดผลกระทบจากภัยพิบัติในลำห้วยคัมگیر

โดย ทีมวิจัยชุมชน

บ้านหาดคัมگیر หมู่ 1 ตำบลหาดคัมگیر อำเภอปากชม จังหวัดเลย

มกราคม 2562 – ธันวาคม 2563

สนับสนุนโดย

โครงการวิจัยและพัฒนาชุมชนต้นแบบสุขภาวะ บนฐานความมั่นคงทรัพยากรทางอาหาร
และทรัพยากรธรรมชาติ ในลุ่มน้ำโขง และความสามารถปรับตัวจากปัจจัยเสี่ยงด้านภัยพิบัติ,
มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

และ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

สารบัญ

ลำดับ	เนื้อหา	หน้า
1	บริบทตำบลหาดคัมภีร์	3
	1.1 ความเป็นมาของชุมชน	4
	1.2 วัฒนธรรมและประเพณีชุมชน	5
2	วิถีชีวิตความเป็นอยู่	5
3	การพึ่งพาแม่น้ำโขงและแหล่งน้ำห้วยคัมภีร์	7
	3.1 ระบบนิเวศแม่น้ำโขง	10
	3.2 ด้านการเกษตร	11
4	สถานการณ์ปัญหาและผลกระทบ	12
5	ข้อเสนอของชุมชน	14
	5.1 แนวทางในการดำเนินงาน	14
ภาคผนวก	วัตถุประสงค์, งบประมาณ, รายชื่อทีมวิจัยชุมชน	15
	กิจกรรมในช่วงการทำงานวิจัย	17

1. บริบทตำบลหาดคัมภีร์

ตำบลหาดคัมภีร์ เดิมขึ้นอยู่กับอำเภอเชียงคาน เป็นตำบลที่ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอปากชม จังหวัดเลย ประกอบด้วย 6 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหาดคัมภีร์ หมู่ 1, บ้านคกแก้ว หมู่ 2, บ้านห้วยขอบ หมู่ 3, บ้านห้วยเหียม หมู่ 4, บ้านปากมั่ง หมู่ 5 และบ้านนาไม้ หมู่ 6 ตำบลหาดคัมภีร์ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอปากชม เป็นตำบลที่ติดกับชายแดนสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีแม่น้ำโขงกั้นเขตแดน มีความยาวประมาณ 30 กิโลเมตร

ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ ทำไร่ ปลูกกล้วย(ขายได้ทั้งใบตอง ปลีกล้วย ผลกล้วย) ข้าวไร่ ข้าวโพด มันสำปะหลัง ถั่วดำ ถั่วแดง ยาสูบ มีสวนมะขาม มะม่วง มะพร้าว มะละกอ ส้มโอ กล้วย สร้างผลผลิตที่หลากหลาย สร้างรายได้ไปตามฤดูกาล ส่วนยางพารา ได้เข้ามาเป็นรายได้สำคัญในช่วงปี 2550 เป็นต้นมา เมื่อแม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลง ชุมชนมีความพยายามจัดการท่องเที่ยว มีการสำรวจแหล่งท่องเที่ยว สร้างแลนด์มาร์ค และมีรายได้เสริมจากการจัดการการท่องเที่ยวอีกทางหนึ่ง

ประชากรในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลหาดคัมภีร์ จำนวน 4,002 คน จำนวน 1,204 ครัวเรือน มีเนื้อที่ทั้งหมด 156,250 ไร่ โดยมีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงและภูเขา ตำบลหาดคัมภีร์เป็นตำบลสุดท้ายของอำเภอปากชม จังหวัดเลย ที่มีเขตติดต่อ อำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย มีถนนหลวงสายหลักหมายเลข 211 เป็นถนนเลียบบตามลำน้ำโขง ผ่าน 5 หมู่บ้าน เริ่มจากบ้านห้วยเหียม บ้านห้วยขอบ บ้านคกแก้ว บ้านหาดคัมภีร์ และบ้านปากมั่ง ส่วนบ้านนาไม้ จะเป็นหมู่บ้านที่เป็นทางผ่านเข้าเขตอำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี และอำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย

บ้านหาดคัมภีร์ หมู่ 1 ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอปากชม ตามถนนสายปากชม – ศรีเชียงใหม่ ห่างจากอำเภอปากชมประมาณ 21 กิโลเมตร ห่างจากจังหวัดเลยประมาณ 120 กิโลเมตร พื้นที่หมู่บ้านทั้งหมดประมาณ 2,000 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่ เป็นหุบเขาสลักที่ราบลุ่มและแม่น้ำ เหมาะแก่ การทำการเกษตร มีจำนวน 230 หลังคาเรือน ประชากร 841 คน แยกเป็น ชาย 457 คน หญิง 384 คน อาณาเขตติดต่อของหมู่บ้าน

- ทิศเหนือ ติดต่อกับแม่น้ำโขง สปป.ลาว
- ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านนาไม้ หมู่ 6
- ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านคกแก้ว หมู่ 2
- ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านปากมั่ง หมู่ 5

สถานที่สำคัญแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของหมู่บ้านหาดคัมภีร์ได้แก่ แก่งจันทร์ เป็นแหล่งน้ำไหลที่สวยงามตามธรรมชาติในบริเวณแม่น้ำโขง ตามประวัติกล่าวว่า ได้มีท้าวคำหมื่นและนางมณีจันทร์ ได้เดินทางผ่านมาเพื่อไปยังหลวงพระบาง ได้มาแวะค้างคืนด้วยกันที่ ดอนจันทร์ (เกาะซึ่งอยู่ระหว่างบ้านหาดคัมภีร์และบ้านคกแก้ว) ดังนั้นเกาะนั้นจึงเรียกว่า ดอนจันทร์ และเรียกชื่อแก่งตามดอนนี้ว่า แก่งจันทร์ จนถึงทุกวันนี้

แม่น้ำโขง บริเวณแก่งจันทร์ (ภาพ มนตรี จันทวงศ์)

1.1 ความเป็นมาของชุมชน

ที่มาของชื่อ หาดคัมภีร์ มี 2 ตำนาน ได้แก่

ตำนานแรก หมายถึง บริเวณที่มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับ คัมภีร์หาด หมายถึง บริเวณที่พื้นที่เป็นที่ราบริมฝั่งน้ำซึ่งประกอบด้วยหินปนทราย คัมภีร์ หมายถึงตำรา ที่ยกย่องหนังสือที่บรรจุด้วยคำสั่งสอนซึ่งทำขึ้นสำหรับเผยแพร่ บ้างเป็นตำราโหราศาสตร์ ตำราแพทย์ ตามประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านที่ชุมชนร่วมกันสืบค้นระบุว่าประมาณปี พ.ศ. 2422 (อายุหมู่บ้านราว ๆ 140 ปี นับย้อนจากปี 2562) หลวงชั้น, นายลา ลาน้อย และนายแก้ว จันตามี ราษฎรบ้านท่าตีหมี่ ตำบลปากตม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ได้พาครอบครัวอพยพล่องมาตามลำน้ำโขงตั้งครอบครัวอยู่บริเวณ บ้านหาดคัมภีร์ในปัจจุบัน รวม 3 ครอบครัวทำมาหากินสืบมาประมาณ 3 ปี ก็ขยายบ้านขึ้นมาอีกประมาณ 7 ครอบครัว ในระหว่างนั้นมีพระภิกษุรูปหนึ่งเดินทางผ่านมายังหมู่บ้านแห่งนี้ และได้ทำคัมภีร์หล่นหาย แต่บางกระแสกล่าวไว้ว่า เหตุที่คัมภีร์หล่นหายนั้น เนื่องจากสมัยก่อนการคมนาคมยังไม่สะดวก การเดินทางส่วนมากต้องโดยสารทางเรือ เมื่อพระภิกษุรูปหนึ่งมาถึงบริเวณแก่งจันทร์ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีน้ำวนและเชี่ยวมาก ทำให้คัมภีร์ที่พระภิกษุนำมาด้วยนั้นหล่นหายไป จึงเป็นที่มาในการตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “หมู่บ้านบ้านหาดคัมภีร์”

ตำนานที่สอง ชาวบ้านแถบนี้ในอดีตมีการร่อนทองบริเวณลำห้วย และแม่น้ำโขง จึงเรียกชื่อว่า หาด-คำ-มี (คำ หมายถึงทองคำ) หาดคำมี หมายถึง หาดทรายที่มีคำ มีทองคำ และเพี้ยนมาเป็น หาดคัมภีร์ ในภายหลัง จุดที่ชาวบ้านนิยม “เล่นคำ” หรือร่อนทองคือ น้ำโขงบ้านห้วยขอบ ต.หาดคัมภีร์ การเล่นคำจะทำในช่วงน้ำโขงลดระดับต่ำสุดในเดือนกุมภาพันธ์ถึงเมษายน เป็นอาชีพที่ชาวบ้านฝั่งไทยและลาวทำกันมาตั้งแต่โบราณ ทองที่ร่อนได้จะมีเจ้าแก่ร้านทองจาก อ.ปากชม 2 เจ้า มารับซื้อในวันพระ เพราะชาวบ้านจะอยู่บ้านไม่ออกไปร่อนทองหรือทำนาทำสวน ราคาขายกรัมละ 910-920 บาท ซึ่งสอดคล้องกับนายวันหา พันษา อายุ 83 ปี (เกิด พ.ศ.2479) ได้เล่าให้ฟังว่า พื้นที่นี้มีแร่ทองคำ และมีการสำรวจ จากนายทุนบริษัทของจีน เพื่อทำเหมืองแร่ทองคำในช่วงปี 2532 ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลของกรมทรัพยากรธรณีที่ระบุว่า ประเทศไทยมีพื้นที่ศักยภาพเป็นแหล่งแร่ทองคำ 9 บริเวณและบริเวณอำเภอเมือง อำเภอเชียงคาน และอำเภอปากชม จังหวัดเลย ต่อเนื่องไปถึง อำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย และอำเภอน้ำโสม อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดอุดรธานี เป็นหนึ่งในนั้น (<https://www.citizenthaipbs.net/node/7953>)

1.2 วัฒนธรรมและประเพณีชุมชน

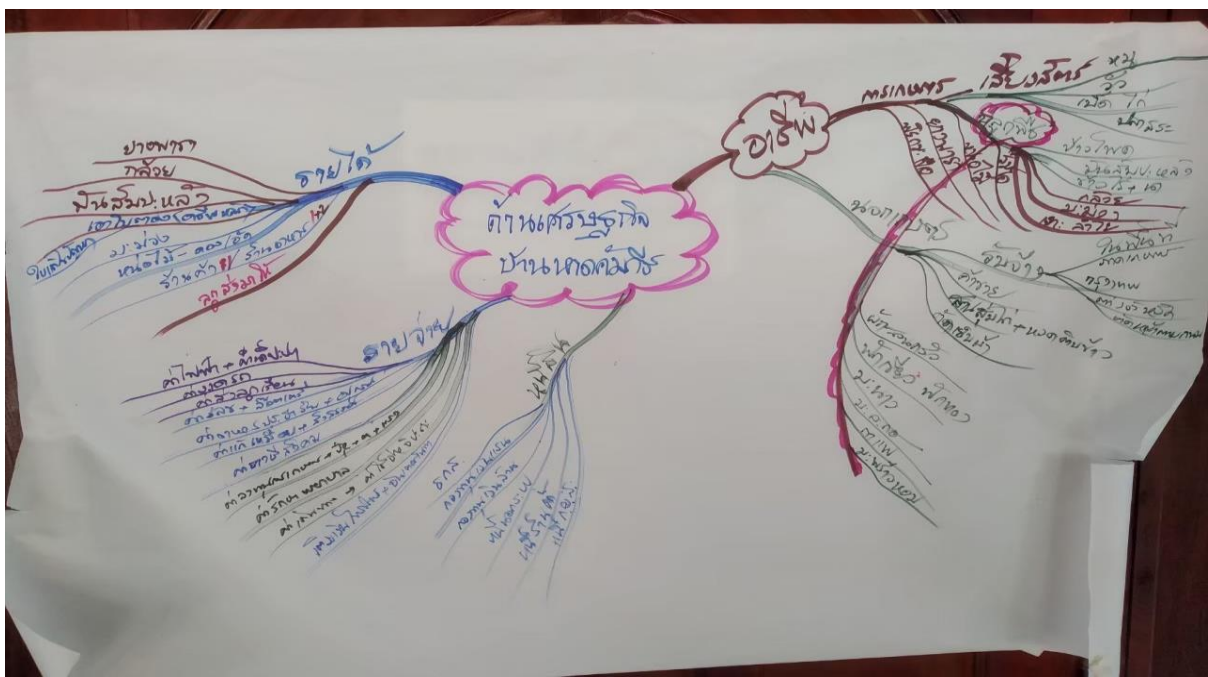
ชาวบ้านหาดคัมภีร์ยังยึดถือประเพณี 12 เดือนตามธรรมเนียมชาวอีสาน เช่น เดือนเมษายน มีเทศกาลสงกรานต์ ชาวบ้านร่วมกับ อบต. จัดพิธีรดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ทุกปี เดือนพฤษภาคม มีบุญบั้งไฟ จะมีพิธีไหว้ปู่ซึงแม้ง ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวิญญาณผีบรรพบุรุษที่ทำหน้าที่ปกป้องรักษาคนในหมู่บ้านตลอดแนวโขง มีการเลี้ยงทุกวันขึ้น 3 ค่ำเดือน 6 ชาวบ้านทำพิธีไหว้เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข โดยนำหัวหมู เหล้า ยา มีจ้ำเป็นผู้ประกอบพิธี เดือนกรกฎาคม มีงานบุญเข้าพรรษา มีการแห่เทียนพรรษา ชาวบ้านร่วมทำกับโรงเรียนได้จัดทำต้นเทียนทุกปี เดือนตุลาคม มีวันออกพรรษา คณะกรรมการและชาวบ้านได้จัดงานแข่งเรือและชกมวยทะเลทุกปี

นอกจากนี้ ยังมีประเพณีชุมชนอื่น ๆ ที่ยังคงปฏิบัติกันอย่างเหนียวแน่นเช่น ลงแขกเกี่ยวข้าว หักข้าวโพน ปลูกมัน ตำนาน กตึกาในชุมชนที่ต้องปฏิบัติร่วมกันคือ วันพระให้หยุดทำงาน ผิดปู่ต้องหาของมาไหว้ หากมีคนตาย จะหยุดทำงานและไปร่วมงานกันทั้งหมู่บ้าน การขึ้นลงที่ผิดปกติของแม่น้ำโขง ส่งผลกระทบต่อความเชื่อและประเพณี การไหว้ปู่ซึงแม้งในบางปีไม่สามารถลงไปไหว้บริเวณน้ำโขงได้ ต้องทำให้ไหว้ที่บ้านจ้ำแทน

นอกจากงานบุญประเพณีดังกล่าวข้างต้น ชุมชนยังมีความเชื่อเรื่องภูยานาค ที่คอยปกป้องรักษาพื้นที่ตอนใจและแก่งจันทร์ และมีกิจกรรมในลำห้วยคัมภีร์ ช่วงเวลาน้ำเหี่ย (น้ำขึ้น) ชุมชนจะนัดกันมาช่วยจับปลา นำปลามาตาก ทำปลาต้ม แล้วก็แบ่งกันกลับบ้านเพื่อไปบริโภค แต่ปัจจุบันไม่มีแล้ว

2. วิถีชีวิตความเป็นอยู่

ชุมชนบ้านหาดคัมภีร์ มีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงกับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างมาก ทั้งแม่น้ำโขง ลำห้วยคัมภีร์ ลำน้ำย่อย ๆ ที่มีต้นน้ำจากภูเขาสูงทางทิศใต้ของหมู่บ้าน ซึ่งในช่วงฤดูฝนมักมีน้ำป่าไหลหลาก สร้างความเสียหายแก่ชุมชน และจัดเป็นพื้นที่ที่มีความเสี่ยงเรื่องอุทกภัยและดินโคลนถล่มแห่งหนึ่งของจังหวัดเลย สภาพทั่วไปของชุมชนมีร้านค้า 8 แห่ง มีโรงเรียน และวัด มีปราชญ์ชาวบ้านด้านการเกษตรคือ นายสมหวัง ชานัย ทำการเกษตรที่หลากหลาย ปลูกยางพารา มะม่วง ลำไย ถั่วฝักยาว ปลูก

ผักไว้กินเอง เลี้ยงเปิด ไก่ กบ ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ในการผลิตมากกว่าปุ๋ยเคมี มีปราชญ์ชาวบ้านทางด้านพิธีกรรมทางศาสนา คือ นายสังวาล สอนสุภาพ และมีนายบุญคำ ดาจันทร์ เป็นหมอธรรม ทำหน้าที่ด้านพิธีกรรมความเชื่อ

ชาวบ้านหาดคัมภีร์ มีอาชีพหลักคือการทำเกษตร ปลูกพืชตามไหล่เขาและบนภูเขา เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ข้าวไร่ ข้าวนา ปลูกกล้วย มะม่วง มะละกอ พักทองมะพร้าว น้ำหอม หลังสุดมีการปลูกกาแฟและไม้ผลเพิ่มขึ้น ส่วนการเลี้ยงสัตว์ได้แก่ เลี้ยงหมู เลี้ยงวัว เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ ส่วนอาชีพอื่น ๆ มีการรับจ้าง ค้าขาย สานส้มไก่อ สานกระติบข้าว ตัดเย็บ รับจ้างตัดหญ้า รายได้ของคนในชุมชน มาจากการขายผลผลิตจาก ยางพารา กล้วย มันสำปะหลัง มะม่วง ใบบตอง หน่อไม้ตอง ร้านค้า ร้านอาหาร รายได้เฉลี่ยจากภาคการเกษตรประมาณ 35,000 บาท/ครัวเรือน/ปี รายได้นอกภาคการเกษตรประมาณ 20,000 บาท/ครัวเรือน/ปี ส่วนอาชีพเสริมได้แก่ ขายใบบตอง หาปลาตามลำน้ำโขงขายและรับจ้างทั่วไป

ผลผลิต จากสวนกล้วยน้ำว้า คือ กล้วย และใบบตอง (ภาพ ทีมวิจัยชุมชน)

สอดคล้องกับข้อมูลแผนชุมชนปี 2561 ที่ชุมชนจัดทำเมื่อ 27 กรกฎาคม 2561 ระบุจำนวนครัวเรือนที่ทำการเกษตรและมีรายได้หลักคือ

1. ทำนา จำนวน 22 ครัวเรือน
2. ปลูกข้าวโพด จำนวน 178 ครัวเรือน
3. ปลูกมันสำปะหลัง จำนวน 120 ครัวเรือน
4. สวนยาง จำนวน 97 ครัวเรือน

ส่วนอาชีพเสริม มี ชายไปตอง จำนวน 65 ครัวเรือน, หาปลาขาย จำนวน 157 ครัวเรือน และรับจ้างทั่วไป จำนวน 180 ครัวเรือน คนในชุมชน มีหนี้สินกับ ธกส. กองทุนหมู่บ้าน กองทุนเงินล้าน หนี้นอกระบบ หนี้ร้านค้า เป็นต้น

บ้านหาดคัมภีร์มีกลุ่มองค์กรชุมชนที่หลากหลาย แม้จะเป็นหมู่บ้านที่ไม่มีขนาดใหญ่ นัก เช่น กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มกองทุนหมุนเวียน กองทุน กขคจ. ร้านค้าชุมชน กลุ่มสตรี มีเงินหมุนเวียนเพื่อบริการสมาชิกในชุมชนกว่า 3.3 ล้านบาท ในการปล่อยกู้ทำการเกษตร ซื้อปัจจัยการผลิต รวมถึงสารเคมีทางการเกษตร เช่น ยาฆ่าหญ้า กันแทบทุกครัวเรือน

3. การพึ่งพาแม่ น้ำโขงและแหล่งน้ำห้วยคัมภีร์

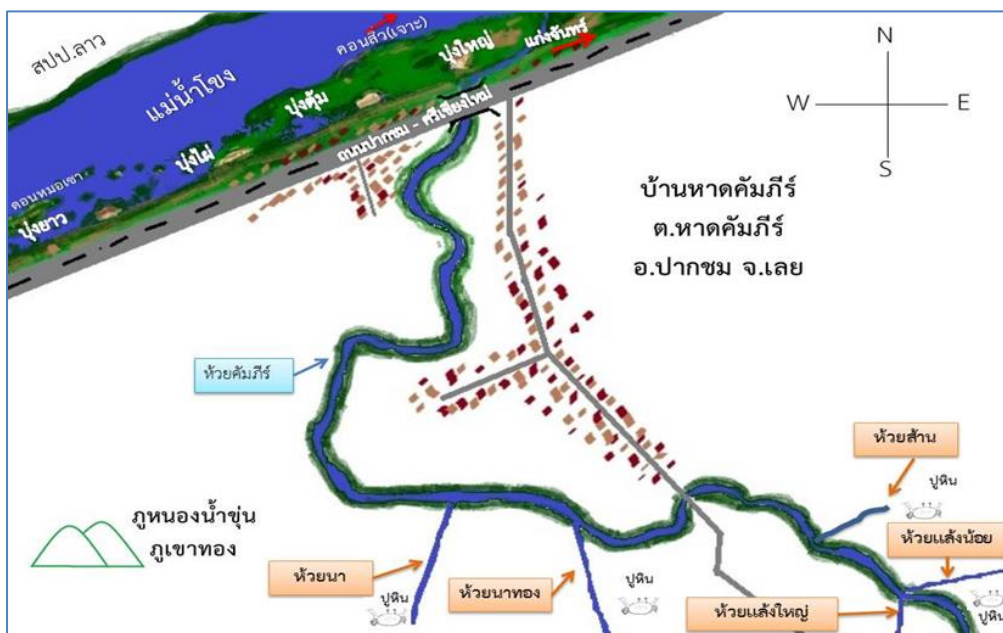
นอกจากการประมงในแม่น้ำโขงแล้ว ชาวบ้านยังพึ่งพาอาหารจากลำห้วยรอบในชุมชน ได้ หา กุ้ง หอย ปู ปลา และปลูกผักสวนครัว หาเก็บเห็ด หาหน่อไม้ เก็บฟืนล่าสัตว์ อาทิ หมูป่า กระแต กระรอก อีเห็น จากป่าชุมชน 5 แห่ง

นายวันนา พันษา เล่าว่า เมื่อราว ๆ หลังปี 2480 บ้านหาดคัมภีร์ยังคงมีบ้านเรือนตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง 3-4 หลัง เมื่อตลิ่งแม่น้ำโขงถูกกัดเซาะ จึงมีการขยับตั้งบ้านเรือนเข้ามารอบใน ผู้คนส่วนใหญ่อพยพมาจากบ้านนาจาน แถบอำเภอเชียงคาน พ่อวันนา เล่าให้ฟังว่า สภาพบ้านเรือน การกินการอยู่ สภาพภูมิประเทศนอกจากความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำโขงแล้ว พื้นที่รอบในก็เป็นป่าเขาลำเนาไพรที่เขียวชอุ่ม ของกินเหลือเฟือเพื่อทั้งในผืนป่า และลำห้วย การหาปลา หาเฉพาะในลำห้วยก็เพียงพอต่อการยังชีพ เวลาไปทำไร่ทำสวน ก็ไม่ต้องห่อกับข้าวไปด้วย ไปหากินตามป่า ตามเทือกสวนไร่นา มีป่าชุมชนจำนวน 5 แห่ง ให้ได้ใช้ประโยชน์ ชนิดพันธุ์ปลาที่พบในลำห้วยมีเช่นเดียวกับปลาในแม่น้ำโขง เพียงแต่ขนาดของปลาจะตัวเล็กกว่า และเนื่องจากบริเวณที่ตั้งหมู่บ้าน ผังติดภูเขาที่มีความลาดชัน ภูเขาที่สำคัญมี ภูหนองน้ำซุ่น ภูเขาทอง ทำให้มีลำห้วยใหญ่น้อยจำนวนมากกว่า 8 แห่ง เช่น ห้วยคัมภีร์ ห้วยซ่าน ห้วยนา ห้วยแล้งใหญ่ ห้วยแล้งน้อย ห้วยนาทอง ห้วยนา และทุกลำห้วยจะเป็นแหล่งอาหารสำหรับชุมชน มีปลา ปูหิน ปลาชอกั้ง ปลาตุ๊ก ปลาหลด ปลาบู่ ปลาชิว

แม่น้ำโขงบริเวณบ้านหาดคัมภีร์ มีนิเวศย่อยเป็นลักษณะแก่งหินสลับซับซ้อนมีทั้ง ดอน โขดหินก้อนใหญ่ แก่ง คก มีหาดทรายออกยาว และมีดอนบุง ที่มีพืชปกคลุมหลายชนิดและมีน้ำขังเป็นแอ่ง ๆ ยามหน้าแล้งน้ำโขงในช่วงนี้จะบีบตัวแคบและไหลเชี่ยวโดยเฉพาะช่วงดอนจันทร์ แก่งจันทร์ เพราะเข้า

เขตหุบเขาสูงชัน บุ่งที่สำคัญที่ชุมชนใช้หาปลา และทำน้ำพิธีกรรมที่เกี่ยวกับน้ำโขงมีบุงยาว บุงไผ่ บุงต๋ม บุงใหญ่ แก่งจันทร์ ดอนหมอเส้าหรือหมอเส้า คอนสัวเงาะ แม่น้ำโขงมีความเชื่อวรากมากในบริเวณแก่งจันทร์ จนมีเรื่องเล่าว่า เรือล่มบ่อย คัมภีร์หล่นหายที่นี่ เช่นในช่วงปีพ.ศ. 2520 จากคำบอกเล่าของชุมชนว่ามีเรือบรรทุกหมูจะไปส่งขายที่เวียงจันทน์ล่ม มีเรือเหล็ก เรือไม้ บรรทุกสินค้า ล่มเป็นประจำ มีผู้คน สัตว์ที่บรรทุกมาตายและสูญหายเป็นจำนวนมาก จนเป็นที่มาของประเพณีการก่อเจดีย์ทราย ปักธงหัวแหลม มีการเก็บดอกไม้แห้งจันทร์ ในเทศกาลสงกรานต์บริเวณเหนือแก่งจันทร์ คือดอนหัวแหลม (แหลม หมายถึง ล่ม) เพื่อทำพิธีสวดส่งดวงวิญญาณ ทำบุญให้กับผู้เสียชีวิตบริเวณนั้น อย่างไรก็ตาม แก่งจันทร์ เป็นแหล่งที่ชุมชนทำการประมงหาปลาได้มากที่สุด ทั้งเพื่อกินเพื่อขาย และทำปลาร้า เครื่องมือในการจับปลาในชุมชน เช่น มองแห่ เบ็ดเผือก ตอ และปลาที่ยังคงพบและจับได้เช่น ปลาแซ่ ปลาโจก ปลาเชื่อม ปลานาง ปลาคบ ปลาเผา

ภาพ แผนที่ตั้งบ้านหาดคัมภีร์ แม่น้ำโขงและระบบนิเวศย่อย

การตัดต่อ วิธีการจับปลาดั้งเดิมของชาวบ้าน เป็นการใช้สวิงตกปลาที่ชาวบ้านใช้หาปลาในหน้าแล้ง ภาพนี้คือเดือนตุลาคม 2562 บริเวณแก่งจันทร์ เนื่องจากน้ำโขงลดระดับต่ำลงมาก (ภาพ ทีมวิจัยชุมชน)

ส่วนความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำโขง สอดคล้องกับผลการศึกษาขององค์กรแม่น้ำเพื่อชีวิต เมื่อปี 2550 ว่า มีการสำรวจจำนวนชนิดพันธุ์ปลาบริเวณอำเภอเชียงคานถึงอำเภอปากชม จ.เลย พบว่ามี 271 ชนิด เพื่อนำไปผลิตสื่อประเภทโปสเตอร์ 2 ชุด ชุดปลาหนังและชุดปลาเกล็ด ตัวอย่างเครื่องมือหาปลาท้องถิ่น 18 ชนิด ซึ่งเก็บรวบรวมเครื่องมือของจริงจากคนหาปลาในชุมชน ภาพวาดเครื่องมือหาปลาแม่น้ำโขงตอนล่าง 109 รูป ระบบนิเวศพื้นบ้านแม่น้ำโขง 11 ระบบ ข้อมูลการอพยพขึ้นลงของปลาและลวงหาปลาหลัก 5 จุด เกษตรริมโขงและพืชอาหารจากธรรมชาติริมฝั่งแม่น้ำโขง รวมถึงประเพณี สังคมวัฒนธรรมของคนริมโขง อำเภอเชียงคาน อำเภอปากชม จังหวัดเลย

เครื่องมือประมง ในแม่น้ำโขง บริเวณแก่งจันทร์ (ภาพ มนตรี จันทวงศ์)

แม่น้ำโขง ไหลเชี่ยวมากบริเวณแก่งจันทร์ (ภาพ มนตรี จันทวงศ์)

สภาพเนินทราย เกาะแก่งและต้นไคร้ ต้นหว้า ปรากฏให้เห็นช่วงฤดูน้ำลด (ภาพ มนตรี จันทวงศ์)

3.1 ระบบนิเวศแม่น้ำโขง

เดือน	น้ำโขงในอดีต	น้ำโขงปัจจุบัน
มกราคม	น้ำแห้งเริ่มเห็นนิเวศย่อย	ระบบนิเวศเปลี่ยนน้ำแห้ง ปลาอพยพไม่พบเห็น
กุมภาพันธ์		
มีนาคม	ช่วงปลาอพยพ	ระดับน้ำขึ้นลงไม่ปกติ ช่วงเดือนกรกฎาคม น้ำขึ้นมาก ท่วมประมาณ 1 เดือน
เมษายน	ปลาชนิดเล็ก ๆ	
พฤษภาคม	นิเวศ แก่ง ดอน	
มิถุนายน		
กรกฎาคม		
สิงหาคม		
กันยายน	นิเวศริมตลิ่งอุดมสมบูรณ์	
ตุลาคม		
พฤศจิกายน		
ธันวาคม		

การตัดต่อ ของชาวบ้านหาดคัมภีร์ (ภาพ ทีมวิจัยชุมชน)

3.2 ด้านการเกษตร

การพึ่งพาแหล่งน้ำ ทั้งจากแม่น้ำโขง และแหล่งน้ำในชุมชน ชาวบ้านหาดคัมภีร์ มีวิธีการผลิตที่หลากหลาย และมีกิจกรรมทางการเกษตรที่อาศัยน้ำฝนดังนี้

ตารางการผลิตในชุมชน

เดือน ผลิต	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ข้าว				เตรียม ดิน	หว่านกล้า	ปักดำ	ใส่ปุ๋ย				เก็บ เกี่ยว	สีข้าว
มันสำปะหลัง	เตรียมดิน		ปลูก		ตัดหญ้า, ใส่ปุ๋ย							เก็บ ผลผลิต
ยางพาราเล็ก	เตรียมดิน	ตัดหญ้า	ขุดหลุม		ปลูก		ใส่ปุ๋ยบำรุงดิน					รอให้โต 7 ปี
ยางพาราใหญ่	กรีดยาง		พักหน้ายาง				เปิดหน้ายาง		กรีดยาง			
มะม่วง	เตรียมดิน					ปลูก	ตัดหญ้า, ใส่ปุ๋ย					
	เก็บผลผลิต						เก็บผลผลิตรอบ 2					
กล้วย (ผล)	เตรียมดิน					ปลูก						เก็บเกี่ยว กล้วยหอมทอง 8 เดือน, กล้วยน้ำ หว่า 1 ปี
กล้วยป่า (ใบตอง)	เตรียมดิน					ปลูก						เก็บใบตอง 2-3 เดือน แต่ส่วนใหญ่ เก็บ 8 เดือนถึง 1 ปี

มันสำปะหลัง ผลผลิตการเกษตรที่สำคัญของชาวบ้าน (ภาพ ทีมวิจัยชุมชน)

ข้าว และกล้วยน้ำว้า ผลผลิตการเกษตรที่สำคัญของชาวบ้าน (ภาพ ทีมวิจัยชุมชน)

4. สถานการณ์ปัญหาและผลกระทบ

สถานการณ์แม่น้ำโขงในปัจจุบัน ไม่ได้แตกต่างจากที่อื่นมากนัก น้ำขึ้นลงไม่เป็นไปตามฤดูกาล ทำให้การหาปลาในแม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงไป ในอดีตช่วงหน้าแล้ง เคยมีการตั้งต๊อบ เพิงหาปลา มีปลา, กุ้ง, ปูหิน, หอยและผักธรรมชาติ จำนวนที่เพียงพอกับคนในชุมชน ชุมชนมีอาชีพและรายได้ มีเครื่องมือหาปลา มีภูมิปัญญาชาวบ้านในการหาปลา และมีการเล่นคำ หรือ ร่อนคำ ตามหาดทรายแม่น้ำโขง มีดอนจันทร์ แก่งจันทร์ ระบบนิเวศย่อย มีลวง หรือพื้นที่หาปลา เป็นกรรมสิทธิ์บนผืนน้ำที่ชุมชนให้ความเคารพกันและกันในการหาอยู่หากิน หน้าแล้งมีแหล่งให้พักผ่อนหย่อนใจ มีที่ท่องเที่ยวในแต่ละเทศกาลทั้งในโซนน้ำโขง และภูเขา สมาชิกในครอบครัวมีความสุข หญิง-ชาย สมาชิกในครอบครัวมีงานทำ มีการแบ่งงานกันทำ ผู้ชายหาปลา ผู้หญิงแปรรูป ทำอาหาร และค้าขายแลกเปลี่ยน นายบุญคำ ดาจันทร์ ผู้ใหญ่บ้าน เล่าว่า คนบ้านหาดคัมภีร์มีปลาร้าเป็นสินค้าหลักในการซื้อขาย แลกเปลี่ยน ในอดีตเกือบทั้งหมดบ้านกว่า 200 ครัวเรือน ปัจจุบันไหลปลาร้าตกงาน มีคนหาปลาเหลือไม่ถึง 20 คน ความสุข รายได้ อาชีพที่เคยมีได้หายไป การหายไปของปลาที่เกิดจากน้ำขึ้นลง ส่งผลให้เครื่องมือหาปลา ไหลปลาแตก ตกงานหลายชิ้น ถูกทิ้งไว้ได้ ทุ่นบ้าน เมื่อเดือนกรกฎาคม 2562 แม่น้ำโขงลดระดับลงอย่างรวดเร็ว ทำให้ปลาค้างบุง และล้นแต่มีไข่เต็มท้อง

ปลาบอกแม่ไข่ จับได้ในบุงปลาชอน (ปลาชอน คือ ปลาที่มีลักษณะบุงที่มีน้ำเกือบแห้งขอด) (ภาพ บุญคำ ดาจันทร์)

แม่น้ำโขงเดือนตุลาคม 2562 เดือนที่ควรมีน้ำเต็มตลิ่ง แห่งลงจนวนฤๅตีแตกว้างลงกลางแม่น้ำโขงได้ (ภาพ อ้อมบุญ ทิพย์สุนา)

แม่น้ำโขงที่ขึ้นลงผิดธรรมชาติ ส่งผลให้ตันไคร้หน้า ซึ่งเป็นบ้านของปลาและสิ่งมีชีวิต/สัตว์น้ำที่เป็นห่วงโซ่อาหารตาย และร่องน้ำลึกบริเวณแก่งจันทร์ มีความกว้างเหลือเพียงไม่ถึง 20 เมตร ผังตรงข้ามคือ สปป.ลาว (ภาพ อ้อมบุญ ทิพย์สุนา)

นอกจากนี้ นายก อบต. และรองประธานสภาอบต. หาดคัมภีร์ ได้ให้ข้อมูลถึงการเปลี่ยนแปลง การพึ่งพาแม่น้ำโขงของคนในชุมชน และอยากให้เยาวชนในชุมชนได้เรียนรู้ของดีในชุมชน เมื่อปริมาณพันธุ์ ปลาในแม่น้ำโขงลดลง ทั้งสาเหตุจากเขื่อน จากการจับปลาผิดวิธี จำเป็นที่ต้องสร้างระเบียบกติกา ของ ชุมชน การบังคับใช้กฎหมายชุมชน สร้างแหล่งอาหารสำรองในพื้นที่ลำห้วย ซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำ โขง และเนื่องจากพื้นที่บ้านหาดคัมภีร์อยู่ในพื้นที่ ที่เสี่ยงภัยจากการที่แม่น้ำโขงบีบตัวแคบ สองฝั่งเป็นภูเขา สูงชัน ทำให้มีปัญหาเรื่องการเกิดอุทกภัยจากแม่น้ำโขงไหลทะลักเข้าลำน้ำสาขา และดินโคลนถล่มจากดิน ไสลดภูเขาที่มาตามลำห้วยที่มีความตื้นเขิน

ในช่วงเดือนตุลาคม 2562 ระดับน้ำโขงได้ลดลงมาก และพื้นที่แม่น้ำโขงของบ้านหาดคัมภีร์ ได้รับความสนใจจากสื่อมวลชนลงมาทำข่าวเช่นกัน ได้แก่ สำนักข่าว The Standard (<https://siamrath.co.th/n/111405>), สยามรัฐออนไลน์ (<https://zh-cn.facebook.com/thestandardth/posts/2253609471598599>) เป็นต้น

5. ข้อเสนอของชุมชน

การเปลี่ยนแปลงของสภาพแม่น้ำโขง ทำให้ระบบนิเวศแม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง น้ำขึ้นลงไม่เป็นฤดูกาล ต้นไคร้ น้ำ สิ่งมีชีวิต ลดน้อยลง จำนวนปลาลดปริมาณและสูญพันธุ์ ไม่มีหลากหลายตามฤดูกาลเหมือนที่เคยมี ชุมชนบ้านหาดคัมภีร์จึงต้องการความช่วยเหลือในการพัฒนาอาชีพ รายได้ รายครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบ ต้องการฟื้นฟูระบบนิเวศในแม่น้ำโขง พัฒนาพื้นที่ที่มีศักยภาพในการท่องเที่ยว พัฒนาแหล่งที่อยู่อาศัยของปลา พัฒนาทักษะคนในชุมชนในการเพาะพันธุ์ปลา จัดหาปลา มาปล่อยบริเวณฝายน้ำล้น ช่อมแซมฝายน้ำล้น จัดทำฝายเพื่อชะลอน้ำป่าเวลาไหลหลาก พัฒนาเขตอนุรักษ์บริเวณฝายน้ำล้นเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของปลา และยังเป็นแหล่งกักเก็บน้ำเอาไว้ใช้ในด้านการเกษตรอีกด้วย แต่เนื่องด้วย ณ ตอนนีฝายน้ำล้นที่มีอยู่ในปัจจุบัน เกิดความเสียหายขาดการซ่อมแซม ชาวบ้านหาดคัมภีร์ หมู่ 1 จึงอยากซ่อมบำรุงให้เกิดความสมบูรณ์พร้อมใช้งาน

5.1 แนวทางการดำเนินงานระยะที่ 2

1. ประสานงาน ชลประทาน อบต หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อขอสนับสนุนการซ่อมบำรุงฝายน้ำล้นให้เกิดความสมบูรณ์พร้อมใช้งาน ทั้งนี้เพื่อชะลอน้ำป่าไหลหลาก และเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของปลา และยังเป็นแหล่งกักเก็บน้ำเอาไว้ใช้ในด้านการเกษตร
2. การพัฒนาแหล่งที่อยู่อาศัยของปลา โดยการอนุรักษ์และปล่อยพันธุ์ปลาบริเวณฝายน้ำล้น โดย
  - ประสานงานกับกรมประมงเพื่ออบรมพัฒนาทักษะการเพาะพันธุ์ปลาและขอสนับสนุนพันธุ์ปลา มาปล่อย
  - จัดเวทีประชาคมหมู่บ้านที่ใช้ประโยชน์จากลำห้วยคัมภีร์ สร้างข้อตกลง กติกาในการใช้ฝายน้ำล้นและดูแลลำห้วยคัมภีร์ร่วมกัน
  - ทำข้อตกลงในการใช้อุปกรณ์ในการจับปลาที่ผิดประเภท เช่น ห้ามใช้ไฟฟ้าจับปลาในลำห้วย แบ่งแนวเขตในการจับปลา ห้ามจับปลาในแนวเขตฝายน้ำล้นในระยะ 200 เมตร เพื่อสร้างเป็นพื้นที่ปลอดภัยให้กับปลา
  - จัดทำป้ายบอกเขตอนุรักษ์และข้อตกลง กฎกติกาให้ชัดเจนเพื่อปฏิบัติร่วมกัน
  - ติดตาม สังเกต ถ่ายรูป บันทึก สรุปผลการดำเนินงาน

ลำห้วยคัมภีร์ ตามแผนสร้างแหล่งอาหารสำรอง เขตอนุรักษ์ปลา และต้องการทำฝายชะลอน้ำ และกักน้ำไว้ใช้เพื่อการเกษตร (ภาพ ทีมวิจัยชุมชน)

ภาคผนวก

โครงการวิจัย การใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงและระบบนิเวศย่อย เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร และลดผลกระทบจากภัยพิบัติในลำห้วยคัมภีร์ กรณี บ้านหาดคัมภีร์ หมู่ที่ 1 ตำบลหาดคัมภีร์ อำเภอปากชม จังหวัดเลย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศย่อยแม่น้ำโขง และลำห้วยคัมภีร์
2. เพื่อศึกษาแนวทางการสร้างแหล่งอาหารสำรองในลำน้ำสาขา

งบประมาณสนับสนุน จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) จำนวน 27,000 บาท

1. การศึกษาแนวทางการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการฟื้นฟูวิถีชีวิตคนริมฝั่งโขง จำนวน 12,000 บาท
2. การดำเนินการตามแผนปฏิบัติการชุมชนต้นแบบ ปี 2563 จำนวน 15,000 บาท

ลำดับ	วันที่	กิจกรรม
1	4-6 กุมภาพันธ์ 2562	การประชุมเชิงปฏิบัติการ ระดับเครือข่าย 7 จังหวัด
2	20 มิถุนายน 2562	เวทีพัฒนาโจทย์วิจัย พื้นที่บ้านหาดคัมภีร์ และฝึกการใช้เครื่องมือวิจัยเพื่อศึกษาริบทชุมชน
3	29 สิงหาคม พ.ศ. 2562	เวทีทำข้อตกลงงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ พื้นที่บ้านหาดคัมภีร์
4	27-29 ตุลาคม 2562	เสนอความก้าวหน้าวิจัย และเสนอข้อเสนอโครงการกับกรมประมงใน ที่ศาลาประชาคมอำเภอปากชม จังหวัดเลย
5	17 มีนาคม 2563	การสำรวจแหล่งน้ำ เพื่อหาแหล่งน้ำที่เหมาะสมในการเพาะพันธุ์และเป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา และสำรวจฝายน้ำล้นและห้วยคัมภีร์ในการปรับปรุงนิเวศเพื่อเป็นแหล่งอาหารสำรอง
		การประชุมสรุปข้อมูลการวิจัยเชิงปฏิบัติการ
6	30 มีนาคม 2563	การประชุมเพื่อลงนามบันทึกความตกลงแผนปฏิบัติการชุมชนต้นแบบ ปี 2563
7	5 พฤศจิกายน 2563	เข้าร่วมการประชุม “ทิศทางการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำโขง จากงานวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยชุมชนลุ่มน้ำโขง” เพื่อนำเสนอผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการและข้อเสนอเชิงนโยบาย ณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ
8	17 ธันวาคม 2563	ทีมวิจัยชุมชนปากชม สำรวจระบบนิเวศแม่น้ำโขง บ้านหาดคัมภีร์

รายชื่อทีมวิจัย

1. นายสังวาล สอนสุภาพ
2. นายสุวัจน์ สุขะ
3. นายวิรัตน์ นิลจันทร์
4. นายริม เบ้าจันทร์
5. นายอวยพร ชีพธรรม
6. น.ส.เซาวณี มีตา
7. นายบุญคำ ดาจันทร์
8. นายชาญชัย ดาจันทร์
9. นายศักดิ์ไชย ปัญญาโชติไพศาล
10. นายประภาส มีตา
11. นายสมัคร ฐระดี
12. นายพัน ศรีจันดา
13. นายสำนวน ฐระดี
14. นายสมทรัพย์ สระสม
15. นายทวิศักดิ์ ดาปี
16. นายประเวช ชัยโสดา
17. นายถวิล ดาจันทร์
18. นายวันนา พันษา

กิจกรรมในช่วงทำวิจัย

วันที่	กิจกรรม	รูปภาพ
<p>4-6 กุมภาพันธ์ 2562</p>	<p>ตัวแทนชุมชนวิจัย เข้าร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการระดับเครือข่าย 7 จังหวัด ครั้งที่ 1/2562 ที่อำเภอธาตุพนม จ.นครพนม เพื่อร่วมวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาผลกระทบของแม่น้ำโขงและชุมชน และการกำหนดแนวทางการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกันในปี 2562-2563</p>	

<p>20 มิถุนายน 2562</p>	<p>การประชุมเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัย</p>	
<p>20 มิถุนายน 2562</p>	<p>การประชุม เพื่อฝึกการใช้เครื่องมือวิจัย เพื่อศึกษาบริบทชุมชน เช่น ตารางปฏิทิน กิจกรรมทางการเกษตร ตารางวัฒนธรรม ประเพณี ภาพแผนที่ตัดขวาง แผนที่ความคิดหรือไมด์แม็บ ภาพปลา ตาราง ชนิดพันธุ์ปลาและเครื่องมือ การสัมภาษณ์เชิงลึก การดูรูปปลา</p>	

<p>26-27 กรกฎาคม 2562</p>	<p>ร่วมประชุมและนำเสนอสถานการณ์ ปัญหาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของ แม่น้ำโขงต่อชุมชน และแผนงานด้าน ประมง ต่อผู้ตรวจราชการกรมประมง ร่วมกับเครือข่ายฯ จังหวัดเลย หนองคาย บึงกาฬ</p> <p>ณ โรงแรมแม่โขงริเวอร์วิว และโรงเรียน บ้านวังม่วง ต.บ้านม่วง อ.สังคม จ. หนองคาย</p>	
<p>29 สิงหาคม 2562</p>	<p>การลงนามบันทึกความตกลง งานวิจัยเชิง ปฏิบัติการ บ้านหาดคัมภีร์ ต.หาดคัมภีร์ อ.ปากชม จ.เลย</p>	
<p>6-7 กันยายน 2562</p>	<p>ร่วมประชุม โครงการฟื้นฟูทรัพยากร ประมงและระบบนิเวศจากผลกระทบภัย แล้งในแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาโดยการมี ส่วนร่วมของชุมชน และนำเสนอแผนงาน เพื่อแก้ไขปัญหา ร่วมกับกรมประมง ณ ศาลาวัดห้วยโศก ตำบลสังคม อำเภอ สังคม จังหวัดหนองคาย</p>	

กันยายน
2562

การสำรวจพื้นที่ ระบบนิเวศย่อย

27-29
ตุลาคม
2562

เข้าร่วม “การประชุมเชิงปฏิบัติการ
พัฒนาแผนเชิงรุก ด้านการประมงระดับ
ชุมชน ภายใต้สภาวะการเปลี่ยนแปลงของ
แม่น้ำโขง และเสวนา เชื้อนไชยะบุรี การ
เปลี่ยนแปลงของน้ำโขงที่ไม่หวนคืน” ณ
ศาลาประชาคม อ.ปากชม จ.เลย

11
ธันวาคม
2562

พาสื่อมวลชนลงพื้นที่แม่น้ำโขง
<https://thestandard.co/mekong-river-crisis/>

<p>17 มีนาคม 2563</p>	<p>การสำรวจแหล่งน้ำ เพื่อหาแหล่งน้ำที่ เหมาะสมในการเพาะพันธุ์และเป็นแหล่ง อนุรักษพันธุ์ปลา และสำรวจฝายน้ำล้น และห้วยคัมภีร์ในการปรับปรุงนิเวศเพื่อ เป็นแหล่งอาหารสำรอง</p>	
<p>17 มีนาคม 2563</p>	<p>การประชุมสรุปข้อมูลการวิจัยเชิง ปฏิบัติการ</p>	
<p>30 มีนาคม 2563</p>	<p>การประชุมเพื่อลงนามบันทึกความตกลง แผนปฏิบัติการชุมชนต้นแบบ ปี 2563</p>	

<p>4 พฤศจิกายน 2563</p>	<p>ตัวแทนทีมวิจัยชุมชน 17 ชุมชน เข้าพบอธิบดีกรมประมง และมอบรายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการ และข้อเสนอเชิงนโยบายต่อกรมประมง</p>
<p>5 พฤศจิกายน 2563</p>	<p>ตัวแทนทีมวิจัยชุมชน 17 ชุมชน เข้าร่วมการประชุม “ทิศทางการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำโขง จากงานวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยชุมชนลุ่มน้ำโขง” เพื่อนำเสนอผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการและข้อเสนอเชิงนโยบาย ณ ห้องประชุม 201 ชั้น 2 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ</p>

17 ธันวาคม 2563

การเก็บข้อมูลแปลงตัวอย่าง บนดอนในแม่น้ำโขง บ้านหาดคัมภีร์

21
ธันวาคม
2563

ทีมวิจัยชุมชนปากชม เข้าร่วมการประชุม ประชุมสรุปบทเรียน เชื่อมร้อยเครือข่ายองค์กร
เอกชน องค์กรชุมชนและภาคี สู่การจัดการสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน (ครั้งที่ 2) ณ
ศาลาประชาคม อ.ปากชม จ.เลย

